

ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ДОГОВОРІВ ДАРУВАННЯ, ВЧИНЕНИХ ОСОБОЮ ПОМИЛКОВО АБО ПІД ВПЛИВОМ ОБМАНУ (НА ПРИКЛАДАХ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

У статті проаналізовано співвідношення понять «недійсність» та «неукладеність» договору. Досліджено правову природу визнання недійсних договорів дарування, вчинених особою помилково та під впливом обману. З'ясовано цивільно-правові наслідки недійсності договору дарування на прикладах судових рішень.

Ключові слова: недійсний договір, неукладений договір, договір дарування, помилка, обман, судове рішення.

Розгон О. В. Признание недействительным договора дарения, совершенного лицом ошибочно или под влиянием обмана (на примерах судебной практики).

В статье проанализировано соотношение понятий «недействительность» и «незаключенность» договора. Исследована правовая природа признания недействительными договоров дарения, совершенных лицом ошибочно и под влиянием обмана. Выяснено гражданско-правовые последствия недействительности договора дарения на примерах судебных решений.

Ключевые слова: недействительный договор, незаключенный договор, договор дарения, ошибка, обман, судебное решение.

Rozgon O. V. Annulment of the contract of donation, a person commits erroneously or under the influence of fraud (on examples of court practice).

The article analyzes the relationship between the concepts «invalidity» and «non-conclusion» of a treaty. Investigated the legal nature of invalidation of gift, perfect face and wrongly influenced by deception. Clarified civil consequences of the invalidity of the contract giving the examples of judicial decisions.

Keywords: void contract, failure to conclude a contract, donation contract, mistake, deception, judgment

Актуальність теми. Кожний день виникають спори щодо відповідності договорів нормам чинного законодавства і значну частку спорів, які розглядаються судами, становлять справи про визнання недійсними договорів дарування. Ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Питання дійсності правочинів у різний час було предметом дослідження Д. І. Мейєра, В. С. Мілаш, С. С. Потопальського, В. П. Шахматова, Г. Ф. Шершеневича та ін. Але різна за змістом судова практика спонукає до постійного вивчення та аналізу не тільки теоретичних аспектів недійсності договору дарування, а й практичних, зокрема визнання недійсних договорів дарування, вчинених особою помилково та під впливом обману.

Якщо спір таки дійшов до суду, то надзвичайно важливо правильно сформулювати предмет позову, оскільки від того в певній мірі залежить на чью користь буде прийнято судове рішення. У сучасних умовах виникло багато не тільки теоретичних, а й практичних проблем, пов'язаних з неоднаковим застосуванням судами одних і тих самих норм матеріального права при ухваленні рішень при визнанні недійсності договорів дарування.

Отже, в даній статті розглянемо різницю між встановленням факту неукладеності договору та визнання договору дарування недійсним, визначимо правові наслідки для сторін в разі задоволення їх вимог, а також проаналізуємо, які правові проблеми виникають при ухваленні рішень щодо визнання недійсності договорів дарування, вчинених особою помилково та під впливом обману.

На практиці часто виникає ситуація, коли при укладанні договору не було досягнуто згоди за всіма істотними умовами договору і одна зі сторін звертається до суду з вимогою визнати такий договір неукладеним або недійсним. Отже, потрібно чітко розмежовувати в даному випадку підстави для визнання договору неукладеним та недійсним.

Вимога про визнання договору неукладеним є вимогою про встановлення факту, який має юридичне значення. Такий факт може встановлюватись судом лише при розгляді спору, який виник між особами. Зауважимо, що за постановою № 9 Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» не є укладеними правочини (договори), у яких відсутні встановлені законодавством умови, необхідні для їх укладення (відсутня згода за всіма істотними умовами договору; не отримано акцепт стороною, що

направила оферту; не передано майно, якщо відповідно до законодавства для вчинення правочину потрібна його передача тощо). Згідно зі статтями 210 та 640 ЦК України не є вчиненим також правочин у разі нездійснення його державної реєстрації, якщо правочин підлягає такій реєстрації.

Підстави для визнання договорів недійсними визначені ЦК України. Такі підстави є спільними при визнанні недійсним будь-якого правочину, та договір дарування не є виключенням.

Відповідно до ст. 215 ЦК України правочин є недійсним у разі недодержання сторонами при його укладанні вимог, що встановлені законом. Крім того, законом встановлено конкретні випадки, при настанні яких правочин може бути визнаний недійсним у судовому порядку. Так, згідно зі статтями 229–230 ЦК України недійсними правочинами визнаються наступні: правочин, вчинений особою помилково та правочин під впливом обману.

Правочин, вчинений особою помилково (під впливом помилки) щодо обставин, які мають істотне значення.

Воля особи до вчинення правочину та результат правочину не узгоджуються в разі помилки, якщо вона має істотне значення. Істотною може вважатись помилка, наслідки якої взагалі неможливо усунути або для їх усунення стороні, яка помилилася, необхідно здійснити значні витрати. Найчастіше хибне сприйняття стосується правової природи та предмета правочину, що може виникнути при визначенні тотожності предмета.

Обставини, щодо яких помилилася сторона правочину, мають існувати або, навпаки, бути відсутніми саме на момент вчинення правочину. Сторона на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка насправді мала місце, тобто надати докази, які б свідчили про її помилку щодо істотних обставин правочину.

Згідно зі ст. 229 ЦК України, якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним.

Згідно п. 19 ППВС України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 року, обставини, щодо яких помилилася сторона правочину (ст. 229 ЦК України), мають існувати саме на момент вчинення правочину. Особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести, що така помилка дійсно мала місце, а також що вона має істотне значення. Не є помилкою щодо якості речі неможливість її використання або виникнення труднощів у її використанні, що сталося після виконання хоча б однією зі сторін зобов'язань, які виникли з правочину, і не пов'язане з поведінкою іншої сторони правочину. Не має правового значення помилка щодо розрахунку одержання користі від вчиненого правочину [1].

Отже, предметом доказування в суді є те, що помилка дійсно мала місце, а також що вона має істотне значення.

Згідно зі ст. 60 ЦПК України, кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, встановлених ст. 61 цього Кодексу. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі і щодо яких у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникає спір. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

Так, наприклад, сам дарувальник за життя не звертався до суду з позовом, що під час укладання правочину помилявся і ця помилка має істотне значення, не заперечував дійсність правочину. Під час укладання правочину нотаріусом йому були роз'яснені всі наслідки правочину, відмінність договору дарування від договорів пожиттєвого утримання та купівлі-продажу. Зазначені обставини не спростовані позивачем. Наявність між ОСОБА_8 та його синами певних стосунків, не повідомлення їх про намір подарувати квартиру не є переконливим доказом наявності помилки під час укладання правочину. Також не є такими доказами отримання ОСОБА_8 грошової допомоги на лікування від відповідача. Навпаки, про намір ОСОБА_8 подарувати квартиру свідчать свідки ОСОБА_10, ОСОБА_11 та нотаріус ОСОБА_6

Отже, позивачем не доведено суду, що ОСОБА_8 помилявся щодо істотних обставин правочину під час укладання договору дарування. Позовні вимоги ґрунтуються на припущеннях і не підлягають задоволенню [2].

Правочин може бути визнаний вчиненим під впливом обману у випадку навмисного цілеспрямованого введення іншої сторони в оману щодо фактів, які впливають на укладення правочину. Правочин під впливом обману, тобто якщо одна з його сторін навмисно ввела іншу сторону в оману щодо обставин, які мають істотне значення.

Ознакою обману, на відміну від помилки, є умисел: особа знає про наявність чи відсутність певних обставин і про те, що друга сторона, якби вона володіла цією інформацією, не вступила б у правовідносини, не вигідні для неї. Обман також має місце, якщо сторона заперечує наявність обставин,

які можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування.

Правочин, здійснений під впливом обману, на підставі ст. 230 ЦК України може бути визнаний судом недійсним. Вбачається, що саме позивач як сторона, яка діяла під впливом обману, повинен довести наявність умислу з боку відповідача, істотність значення обставин, щодо яких її введено в оману, і сам факт обману. Якщо все інше, крім умислу, доведено, вважається, що мала місце помилка.

Варто враховувати, що обман стосовно мотиву, тобто внутрішнього спонукання особи до здійснення правочину, не має істотного значення. Закон не передбачає недійсність удаваного правочину, а лише пропонує застосувати до відносин сторін норми, що регулюють той правочин, який сторони дійсно мали на увазі.

Так, свої позовні вимоги позивачка обґрунтовувала тим, що договір дарування вона уклала під впливом тяжкої обставини, на вкрай невігідних умовах, оскільки на момент його укладення була тяжко хворою і потребувала догляду. Відповідачі, скориставшись її етапом, вмовили укласти спірний правочин, який би гарантував їх догляд за нею до самої смерті. Проте після укладення договору дарування відповідачі змінили ставлення до неї, мотивуючи свою відмову тим, що вони не брали на себе таких обов'язків за договором.

Укладення договору поставило її у вкрай невігідне становище, оскільки вона іншого житла не має і позбавлена сторонньої допомоги, на яку розраховувала. Відмовляючи в задоволенні позову, суд першої інстанції, з висновком якого погодився і суд апеляційної інстанції, виходив з того, що хвороба позивачки не вплинула на її волевиявлення подарувати квартиру В. О. М., якому вона у серпні 2007 р. надала довіреність на представництво її інтересів з питань підготовки та отримання всіх необхідних документів для подальшого дарування квартири [3].

Інколи зустрічаються випадки коли відсутні в діях «іншої сторони — ОСОБА_2» наміри ввести в оману або змусити ОСОБА_1 укласти договір під впливом помилки, оскільки ОСОБА_1 помилилася в результаті її власного недбальства. Але помилка внаслідок власного недбальства, незнання закону чи неправильного його тлумачення однією зі сторін не є підставою для визнання правочину недійсним (п. 19 ППВС України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 року).

Наведемо приклади судових рішень щодо з помилковим сприйняттям обставин, які мають істотне значення, зокрема, щодо правової природи правочину, прав та обов'язків сторін, оскільки сторона договору вважає цей правочин договором довічного утримання, а не договором дарування.

Так, позивачка зазначила, що укладаючи договори дарування, мала на меті укладення договору довічного утримання, оскільки є інвалідом I групи через вроджену сліпоту, у силу похилого віку та за станом здоров'я потребує сторонньої допомоги і догляду. Посилаючись на те, що укладені договори не відповідали її внутрішній волі, просила визнати їх недійсними.

Суд касаційної інстанції (ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 березня 2012 року), залишаючи без змін рішення судів попередніх інстанцій про задоволення позовних вимог щодо визнання договору дарування недійсним, виходив із того, що позивач, який є особою похилого віку, інвалідом II групи, укладаючи договір, мав на меті отримати від відповідача необхідну допомогу та догляд і не мав наміру дарувати будинок сторонній людині, що свідчить про укладення договору під впливом помилки.

У цій справі касаційний суд, відмовляючи у відкритті провадження, не звернув уваги на те, що всупереч вимогам ч. 1 ст. 229 ГК рішення апеляційного суду не містить переконливих висновків про наявність або відсутність помилки — неправильного сприйняття позивачкою фактичних обставин договору, що вплинуло на її волевиявлення і залишив без уваги висновки суду першої інстанції, засновані на встановленому факті відсутності волевиявлення при укладенні нею договору про безоплатну передачу у власність відповідача будинку, який є її єдиним житлом, і двох земельних ділянок. Позивачка за станом здоров'я потребує стороннього догляду та матеріальної допомоги, погодилася на передачу нерухомого майна у власність відповідача тільки за умови довічного утримання та, укладаючи спірні договори, помилилася щодо правової природи правочину, прав та обов'язків, які виникнуть після його укладення між нею і відповідачем [4].

Зауважимо, що у суді має бути доведено наявність або відсутність помилки у зв'язку з неправильним сприйняттям фактичних обставин договору, що вплинуло на її волевиявлення або є підстави вважати, що це суперечить інтересам особи.

Так, позивач пояснив, що договір дарування квартири повинен бути визнаний недійсним на підставі того, що цей договір був складений під впливом помилки, оскільки насправді йшлося про укладення договору довічного утримання (догляду) і позивач мав на увазі цей договір, але всупереч його інтересам був укладений договір дарування квартири.

Із змісту договору, який був укладений між сторонами слідує, що ОСОБА_1 подарував, а ОСОБА_2 прийняла в дар квартиру під номером 4 у будинку № 7 по вулиці Ігнатенка у місті Ялта. Приватний нотаріус ОСОБА_4 підтвердив у судовому засіданні, що сторони мали намір укласти тільки договір дарування квартири, про укладання договору довічного утримання (догляду) не йшлося. На момент укладання цього договору відповідач ОСОБА_2 не була сторонньою людиною для позивача. Свідок ОСОБА_7 підтвердила той факт, що її сусід ОСОБА_1 на протязі двох або більше років проживав разом з ОСОБА_2, він їй казав, що це його дружина.

Позивач не навів доказів стосовно заявлених вимог. Посилання позивача на поганий стан здоров'я в момент укладення договору не може бути прийняте судом до уваги, оскільки у суду не має підстав ставити під сумнів пояснення третьої особи приватного нотаріуса ОСОБА_4 про обставини укладення договору дарування квартири.

Суд не погоджується з тезою позивача про те, що цей договір був складений під впливом помилки та не бачить в діях відповідачки або нотаріуса наміру ввести в оману ОСОБА_1 Заява ОСОБА_1 про те, що він мав на увазі договір довічного утримання (догляду) не знайшла свого підтвердження у судовому засіданні і спростовується доказами, які були предметом дослідження у судовому засіданні. В даному випадку вбачається погоджена дія двох сторін дарувальника та обдарованої особи на укладання договору дарування квартири, що підтверджується в тому числі і поясненнями приватного нотаріуса, який перевіряв дієздатність сторін і переконався у їх намірах, а саме, у намірах дарувальника ОСОБА_1 подарувати квартиру, а обдарованої ОСОБА_2 прийняти в дар вказану квартиру.

У суду не має підстав вважати договір дарування договором довічного утримання, а тому не має підстав для розірвання цього договору (довічного утримання). Посилання позивача на ту обставину, що відповідачка не виконує взяті на себе обов'язки по догляду за ним не можуть бути прийнятими до уваги, оскільки у договорі прямо сказано про те, що дарувальник також свідчить, що укладення цього договору не пов'язане із виконанням Обдарованою будь-яких дій майнового або немайнового характеру на користь Дарувальника зараз або в майбутньому (п.6 договору). На підставі наведеного у суду також не має підстав для визнання недійсним договору дарування, який був складений між ОСОБА_2 і ОСОБА_3 Підстав для задоволення позову не має [5].

Наслідки недійсності, передбачені ст. 216 ЦК України, до удаваних правочинів можуть застосовуватись тільки, якщо правочин, який сторони дійсно мали на увазі, є нікчемним, або суд визнає його недійсним як оспорюваний.

Суд визнає його недійсним із застосуванням двосторонньої реституції, тобто у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину.

А у разі неможливості такого повернення — відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Особливість цих правочинів полягає у тому, що фізичні та юридичні особи, укладаючи їх, не намагаються згідно з умовами правочинів нічого передавати і у результаті нічого не передають. А оскільки умови не виконані, єдиною санкцією для учасників може бути визнання правочинів недійсними.

Норма ч. 1 ст. 216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Тобто, якщо вчинений один правочин, вимога про повернення майна з застосуванням реституції може бути пред'явлена лише стороні цього правочину. Якщо після недійсного правочину було укладено ще кілька правочинів, то позовні вимоги власника майна про визнання цих правочинів недійсними не підлягають задоволенню. В такому разі вони можуть витребувати майно від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання в'їдикаційного позову, зокрема від добросовісного набувача, з підстав, передбачених ч. 1 ст. 388 ЦК України.

Згідно зі статтями 215 і 216 ЦК України суди вправі з дотриманням правил підсудності розглядати позови: про визнання оспорюваного правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності; про встановлення нікчемності правочину і застосування наслідків його недійсності.

Потрібно враховувати, що наслідком визнання правочину недійсним не може бути його розірвання. Застосування наслідків недійсності оспорюваного правочину можливе лише за наявності рішення про визнання такого правочину недійсним.

Разом з тим, існують випадки, коли підстав для визнання договору недійсним немає, однак одна зі сторін договору вчинила щодо іншої сторони правопорушення і навіть злочин. Тоді сторона, стосовно якої було вчинено правопорушення, може звернутися до суду з вимогою розірвати укладений договір. Це повною мірою стосується й договору дарування. Так, відповідно до ст. 727 ЦК України дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування нерухомих речей чи іншого особливо цінного майна,

якщо обдарований умисно вчинив злочин проти життя, здоров'я, власності дарувальника або його близьких родичів. Якщо обдарований, вчинив умисне вбивство дарувальника, спадкоємці дарувальника мають право вимагати розірвання договору дарування.

Дарувальник має також право вимагати розірвання договору дарування, якщо: обдарований створює загрозу безповоротної втрати дарунка, що має для дарувальника велику немайнову цінність, або якщо внаслідок недбалого ставлення обдарованого до речі, що становить історичну, наукову, культурну цінність, ця річ може бути знищена або істотно пошкоджена. Але це можна зробити лише тоді, коли на момент пред'явлення вимоги дарунок фізично ще існує.

У разі розірвання договору дарування обдарований зобов'язаний повернути дарунок у натурі. Відповідно до ст. 258 ЦК України позовна давність в один рік застосовується, зокрема, до вимог про розірвання договору дарування (ст. 728 ЦК України).

Дискусійним є питання, чи може суд застосовувати наслідки недійсності правочину в разі відсутності вимог про це у позові. Очевидно, що так, оскільки у ст. 216 ЦК України зазначено, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю, тому для захисту майнового права, з урахуванням принципів добросовісності, справедливості та розумності, наслідки, визначені в законі, повинні застосовуватися незалежно від того, чи наведені вони у позовній заяві.

Вважаємо, що суд з власної ініціативи не може застосовувати такі правові наслідки недійсності правочину: передбачені іншими (спеціальними) статтями ЦК України (моральна шкода тощо); ті, що не були зазначені у позовних вимогах та не були досліджені в суді.

Якщо неможливо визнати частково виконаний оспорюваний правочин недійсним з моменту його укладення, зі змісту якого випливає, що він може бути припинений лише на майбутнє (наприклад, правовідносини за договорами підряду, надання послуг й ін.), суд у рішенні зазначає про припинення такого правочину на майбутнє.

На відміну від норм ч. 1 ст. 216 ЦК України норми гл. 29 ЦК України є спеціальними. У них закріплено основні способи захисту права власності, що можуть застосовуватися власником майна, зокрема з метою повернення майна в натурі, переданого за недійсним правочином (наприклад, віндикація). Вважаємо, що ст. 330 ЦК України чітко розмежує випадки, в яких належним способом захисту порушеного права є визнання правочину недійсним та застосування наслідків його недійсності, від випадків, коли має заявлятися позов про витребування майна з чужого незаконного володіння. Якщо майно передане власником за правочином, який є нікчемним або оспорюваним, то позов про визнання правочину недійсним та (або) про застосування наслідків недійсності правочину має пред'являтися тоді, коли майно залишається у набувача. Тобто якщо вчинений один правочин і повернути майно можна шляхом застосування реституції, то ефективним способом захисту буде визнання правочину недійсним. Якщо ж набувач, який набув майно за недійсним правочином, надалі відчужив таке майно іншій особі, потрібно звертатися з віндикаційним позовом.

Якщо після укладення недійсного правочину було укладено ще декілька, то вбачається правильним визнавати недійсними не всі правочини, а лише перший і заявляти позов про витребування майна в останнього набувача. Проте в цьому випадку немає перешкод для задоволення лише віндикаційного позову, оскільки право на витребування майна з чужого володіння не потребує визнання недійсним правочину, за яким майно вибуло від законного власника, воно лише обмежене добросовісністю набувача і зберігається за власником за умови, якщо майно вибуває з володіння власника поза його волею, що й повинно бути доведено в суді. Застосування реституції та повернення майна за недійсним правочином, враховуючи положення ст. 216 ЦК України, є можливим тоді, коли предметом спору є правочин за участю власника і першого покупця (набувача).

У разі задоволення віндикаційного позову суд повинен вирішити питання про відшкодування добросовісному набувачеві понесених ним витрат на придбання майна. Такі витрати має бути стягнуто зі сторони, яка отримала кошти за недійсним правочином, або з особи, яка є винною в недійсності правочину [6].

Підсумовуючи викладене, правильне застосування норм матеріального права, установлені для визнання договорів дарування недійсними, справляють вирішальний вплив на ухвалення судових рішень у подібних правовідносинах, оскільки є необхідною передумовою для виникнення правових наслідків, а отже захисті прав сторін щодо об'єкту договору.

Список використаних джерел:

1. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09/print1331651577237367>

2. Про визнання договору дарування недійсним. — Рішення. — 28 липня 2010 року. Справа №22ц-11354 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/10721315>

3. Узагальнення практики розгляду районними судами м. Києва цивільних справ про визнання правочинів недійсними за друге півріччя 2008 р. та перше півріччя 2009 р. Апеляційного суду м. Києва [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SOO00113.html

4. Про визнання договорів дарування недійсними: Постанова Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України від 18.06.2014 р. № 6-69ц14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.scourt.gov.ua/clients/vsu/.../6-69ц14.doc

5. Про визнання недійсними договорів дарування квартири, про визнання договору дарування квартири договором довічного утримання, про розірвання договору довічного утримання. — Рішення. — 20 травня 2009 року. Справа № 2-1843/09 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5649087>

6. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Узагальнення судової практики Верховного Суду від 24.11.2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-08>

* Розгон Ольга Володимирівна — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ХНУ імені В. Н. Каразіна.